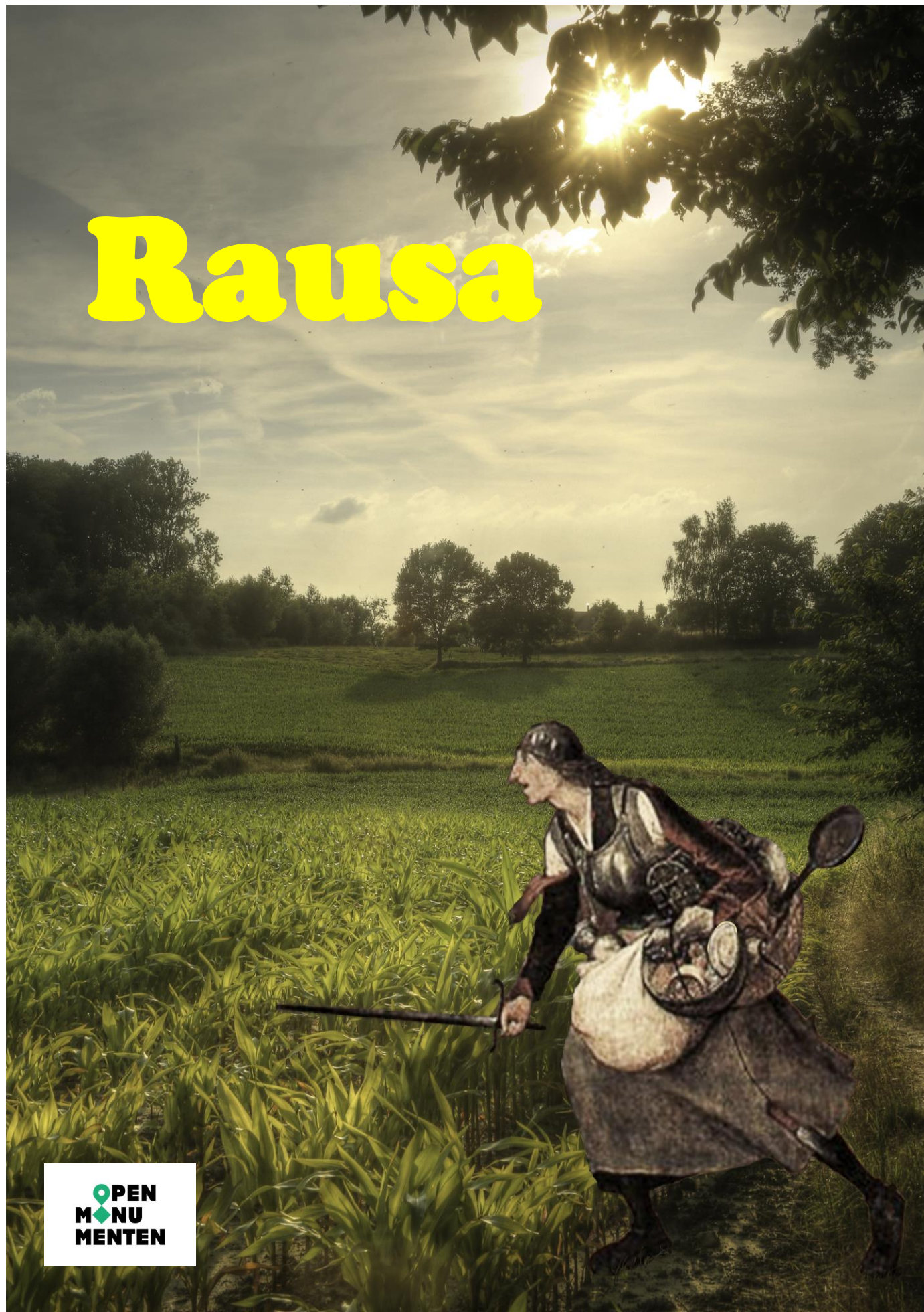

Rausa

OPEN
MONU
MENTEN

**Erfgoedtijdschrift voor Borchtlombeek, O.L.V.-Lombeek, Pamel en Strijtem
Verschijnt 8 maal per jaar. Zevende jaargang nr. 6, september 2019**

Rausa

Erfgoedtijdschrift voor
Borchtlombeek, O.L.V.-
Lombeek, Pamel en Strij-
tem

Secretariaat en verant-
woordelijke uitgever:
Erfgoed Rausa, Varing 40,
1760 Pamel
www.rausa.be

Werkten mee aan dit
nummer: Johan Van
Lierde, Bart Caulier, Jan
De Mont, Norbert Verbe-
stel, Yves Van Schepdael,
Willy De Smedt, François
De Neef, Fotografenver-
eniging Roosdaal, Amy
Roosens, Koen Arijs, Leo
Van Vreckem

Eindredactie:
Kristien Hemeryckx en
Walter Evenepoel

Iedere auteur is verant-
woordelijk voor haar/zijn
bijdragen.

Je kan je gratis abonneren
op de digitale versie van
Rausa door een eenvoudig
bericht te sturen naar
erfgoed.rausa@gmail.com

Bankrelatie:
BE 97 8601 1557 2549

©
Zonder voorafgaande toestem-
ming van Erfgoed Rausa mag
niets uit deze uitgave worden
verveelvoudigd en/of openbaar
worden gemaakt door middel
van druk, fotokopie of op welke
andere wijze dan ook.

om te beginnen...

*Deze publicatie kon gerealiseerd worden dankzij de steun van
het Gemeentebestuur van Roosdaal en de Cultuurraad.*

Rausa verschijnt in februari, maart, april, juni, augustus, september, november en december in digitale versie en op aanvraag in gedrukte versie. De digitale nummers zijn gratis. Wie een gedrukte versie wil, kan zich in december 2019 abonneren voor de volgende jaargang. **In de loop van het jaar worden geen nieuwe gedrukte abonnementen genoteerd.**

Wie zelf artikels wil schrijven of beeldmateriaal wil bezorgen is hartelijk welkom. De bijdragen graag inleveren een maand voor de datum van verschijnen.
Redactieadres:
Erfgoed Rausa, Varing 40, 1760 Pamel,
rausa@skynet.be, 0473 11 25 00
Abonneeradres: erfgoed.rausa@gmail.com

Inhoud van dit nummer:

Blz. 2	Om te beginnen
Blz. 3	een heel open Monumentendag
Blz. 4	Preambule
Blz. 11	Leven in Lombeek anno 1550
Blz. 17	De redding van het retabel
Blz. 19	Van Brussel naar Lombeek en Ledeberg
Blz. 24	Nog meer erfgoed

Op de voorpagina: fotomontage van Jan De Mont met een fragment uit Bruegels Dulle Griet en een foto van Fotografenvereniging Roosdaal (landschap van de Moeilje, O.L.V.-Lombeek)

Een heel open Monumentendag

Als er één monument is dat altijd 'open' is, dan zal het wel het landschap zijn zeker? Toen vanuit de cultuurraad de vraag kwam om ook in dit Bruegeljaar een brochure te maken voor de Open Monumentendag, moesten ze bij Erfgoed Rausa niet lang twijfelen. Als je wat moeite doet, kun je tussen de Denderboord en de Moeiljebeek immers nog heel wat stukjes landschap vinden die er sinds de zestiende eeuw nog vrij ongerept bij liggen. Deze stukjes verloren paradijs zijn voor ons monumenten van de eerste orde. Tussen de overrompeling van bebouwing en bestrating, geven zij nog een terugblik op de tijd waarop Bruegel vanuit zijn Brusselse woonst door onze contreien trok. Wat hij toen zoal te zien kreeg en wie hij hier kon ontmoeten (mocht hij hier al zijn langs gekomen), wordt beschreven door drie plaatselijke geschiedkundigen. Willy De Smedt beschrijft ons tot in de details hoe de gewone vrouw en man in onze dorpen leefde, François De Neef bekijkt vanuit hetzelfde perspectief de politieke en maatschappelijke constellatie en Yves Van Schepdael heeft het over het belangrijkste kunstwerk dat tijdens het leven van Bruegel bij ons werd gepresenteerd: het Mariaretabel in de kerk van OLV-Lombeek.

Misschien heeft de meester het zelf met eigen ogen kunnen aanschouwen. Het zou gekund hebben, al hebben we geen enkele grond om deze veronderstelling mee te staven. Wie zich nooit al te veel aantrekt van bewezen historiek is de secretaris van Rausa. Die laat Pieter Bruegel in hoogst eigen persoon ronddwalen in onze oude dorpen. Hij laat hem mensen ontmoeten die het hier toen voor het zeggen hadden of waarvan we weten dat ze hier sporen hebben nagelaten. Waarschijnlijk klopt er geen enkele zin met de historische werkelijkheid, maar het zou eventueel misschien wel hebben gekund.

Omdat het over onze landschappen gaat, bevat dit nummer, nog meer dan anders, prachtige foto's die ons zoals steeds werden bezorgd door de Fotografenvereniging Roosdaal én door onze magische beeldentovenaar Jan De Mont die schitterende beeldcollages maakte. Overigens kan je al dat beeldmateriaal komen bekijken op de tentoonstelling die loopt in de erfgoedkelder van Het Koetshuis, samen met de tentoonstelling die door de Cultuurraad wordt opgezet: 'Uit Bruegel gegrepen', nog te bezoeken tot 4 oktober 2019.

Johan Van Lierde
Schepen van (o.a.) Cultuur en Erfgoed

Een Poelks korenveld, net als in Bruegels tijd (foto Leo Van Vreckem)

François De Neef doopte zijn bijdrage tot dit Bruegelnummer 'preambule'. Deze wat plechtigere naam voor 'inleiding' is beslist op zijn plaats, omdat hij verwijst naar de 'onderliggende en filosofische doelen' van het behandelde onderwerp. Wanneer je deze tekst hebt doorgenomen, ben je helemaal klaar voor een reis door onze dorpen op het einde van de zestiende eeuw.

Na "in nomine Patris" kreeg de kleine Bruegel een eerste drets koud wijwater over zijn kop en trok een verkramppt gezicht. Bij de tweede kluts, na "et Filii", trok hij alle registers open. Bij de derde dosis ging hij boven de vont tekeer als een duivel in een wijwatervat; na "et Spiritus Sancti" antwoordden peter en meter halfbeschaamd "amen". Er werden in die dagen nog geen parochie-registers bijgehouden, of toch niet in de regel. Daarvoor was het nog wachten op de uitvoeringsbesluiten van het Concilie van Trente dat in 1563 afgesloten werd. Zijn geboortjaar blijven wij u dus verschuldigd, maar in het algemeen wordt aangenomen dat de achterwares in 1525 langsgeweest was ten huize Bruegel. Dat was in de tijd toen Keizer Karel de Vijfde het hier voor het zeggen had. In zijn rijk, zo hebben we op school geleerd, zou de zon nooit ondergaan.

Zilveren Carolusguld; ongedateerd

Karel V werd in de Nederlanden getogen en kan beschouwd worden als de laatste Bourgondische vorst. Het deugdelijk bestuur van zijn voorvaders, en dan in het bijzonder van de hertogen Filips de Goede, Karel de Stoute en Filips de Schone, had tot een ongeziene welvaart geleid.

Rausa jrg.7 nr. 6 Blz. 4

Landbouw en commercie floreerden als nooit tevoren. In de Vlaamse geldbeugels wogen nobels, moetoenen, vuurijzers, klinkaerts, cromsteerten en St.-Janspenningen. Klinkende munt. En wie er veel had, spendeerde die graag aan kunst, bij voorkeur schilderkunst. Het was het hoogtij van de Vlaamse meesters die men later gemeenzaam de Primitieven is gaan noemen: de broers Van Eyck, Van der Weyden, Christus, Memlinc, Bouts, Van Orley, Metsys, Bosch en zovelen meer.

Quinten Metsys:
'De geldwisselaar en zijn vrouw'. (1514)

Bruegel zit wat geprangd tussen de praal van de Bourgondische wereld en de finesse van de Renaissance. Vóór hem staat de deur naar de nieuwe Italiaanse stroming wagenwijd open. Echter, hij is doordrongen van het humanisme en houdt het bij zijn eigen stijl. Hij etst, tekent en schildert 'naer 't leven'. En juist dat heeft hem *incontour-nable* gemaakt en verheven tot een bron van inspiratie voor zoveel andere schilders, tekenaars en ja, zelfs schrijvers. Noch Ernest Claes, noch Felix Timmermans konden aan de verleiding weerstaan om Pieter Bruegel de Oude een plaats te geven in hun werk.

Claes deed dat kort maar meesterlijk in *'De Kerstnacht van Sarelewie'* (1951), een novelle die zich afspeelt in de Marollen nabij de Roôpoort waar Bruegel ooit zijn stek had. Tijdens de Kerstnacht komt in de Kapellekerk Peer den Drol, zo werd Bruegel in zijn buurt genoemd, weer tot leven om een magische stoet te leiden naar de kribbe; een beloning omdat hij destijds de *Kindermoord van Bethlehem* zo mooi schilderde.

Vanuit het oeuvre van Bruegel pakt Timmermans uit met *'Pieter Bruegel, zoo heb ik u in uwe werken geroken'* (1928), in eerste druk, meer dan 220 bladzijden literatuur, verlucht met talrijke tekeningen, als was Bruegel zelf aan het werk geweest. En voor de kleinsten onder ons kroop een ander Vlaams tekentalent in de huid van Bruegel; nog voor 'Jommeke' geboren werd, debuteerde Jef Nys met *'de Wonderbare Jeugd van Pieter Bruegel'* (1957). Hiermee treedt Nys in de voetsporen van Willy Vandersteen die in het Spaanse tijdvak een ware bron van inspiratie vond: *'de Opstand der Geuzen (1954)'* en *'Fort Oranje (1955)'* horen tot zijn beste werk. Zijn personages Suske en Wiske laat hij heldhaftige avonturen beleven in *'het Spaanse Spook'* (1952) en in 1967 laat hij *'de Dulle Griet'* uit haar schilderij stappen. Maar ook kort bij huis knipoogde een groot talent naar Bruegel. Jawel, onze eigenste Gerard Van Herreweghen. Wij hernemen een passage uit zijn verhandeling die in 1971-'72 verscheen in het geschiedkundig tijdschrift *'Eigen Schoon en De Brabander'*. Om mistoestanden te voorkomen besloot het Concilie van Trente onder meer dat de deken voortaan inspecties moesten uitvoeren in de parochies van hun ambtsgebied. Het oudste verslag van de dekenij Halle-Ninove, waartoe onze huidige deelgemeenten behoorden, werd geschreven in 1572-'73, zowat vier jaar na de uitvaart van Bruegel. In het spoor van deken Jan van Malder laten we Gerard postuum aan het woord:

"Men schrijft 18 februari 1572, stilo Brabantie, preciseert Jan van Malder later. Op die dag stapt of rijdt hij van St.-Pieters-Leeuw naar Huizingen. Jan heeft geen oog voor het Brabantse winterlandschap, zoals Bruegel het enkele jaren vroeger heeft geschilderd. Noch voor de dichtgevroren vijvers van Leeuw, de naakte boomgaarden, de gladde stam der beuken en de fijne arabesken van

hun kruinen, geëst tegen de stalen winterlucht; noch voor de huizen en hoeven, sinds eeuwen vergroeid met grond en landschap. Af en toe groet hij een boer die een stichel verstelt, knotwilgen rondhakt of een varken brandt naast het afdak, waaronder blokhout gestapeld ligt. Meer niet.

Jan van Malder heeft de weg naar Halle gekruist en zwenkt nu af naar Huizingen. Beelden van wat zich de laatste jaren heeft afgespeeld, laten hem niet los. Het is een beroerde tijd, sinds Luther en Calvijn de Westerse maatschappij in haar voegen deden kraken, en de toekomst ziet er nog somberder uit dan het heden. Meer dan ooit krijzen Bruegels raven over Brabant: de galgen op zijn doeken waren sombere voortekens.

'De magere keuken', burijngravure 1563

Zes jaar is het geleden dat de beeldenstorm over het land woedde, van West-Vlaanderen tot Groningen. Vier jaar dat Egmont en Hoorn werden onthalsd. De Spaanse inquisitie eist een zware tol. En intussen is de strijd tussen Geus en Spanjool ontbrand en klinken de geuzenliederen op. Hier zijn de penningcohierien reeds opgemaakt, want Alva moet zijn veldtocht kunnen financieren. Ook Jan van Malder weet wat hij als oorlogsbelasting op grond en eigendom moet betalen. Het wordt een zwaar geval. En de oorlog is een negenkoppige draak, die niet alleen dood en vernieling spuwt, maar ook een sliert van fysische en morele plagen in zijn zog meezuigt: brandstichting en roof, honger en pest, verraad en lijden. In mens en maatschappij stijgt de spanning. Religieuze en nationalistische beweegredenen gaan bij de enen hand in hand.

Het is een tijd van gewetensconflicten, zoals alle tijden die in wezen revolutionair zijn. Militair, religieus, economisch, sociaal en louter menselijk gezien, wordt het een van de moeilijkste en meest verwarde periodes uit de geschiedenis.

Jan van Malder heeft de dorpskern van Hui-zingen bereikt. In de toren weergalmt de klok. De pastoor, de koster, de kerkmeesters en de proviseurs van de armentafel zijn present voor het officiële kerkbezoek van deken van Malder, pastoor van St.-Peters-Leeuw, sedert enige tijd benoemd tot deken van het district Ninove. Het is vandaag zijn eerste bezoek aan één van de 42 parochies. Binnen het jaar moet hij aan de nieuwe aartsbisschop rapport uitbrengen over de kerkelijke toestand in zijn dekenaat. Vanavond op de pastorie te Leeuw maakt Jan van Malder zijn allereerste verslag op."

Tot zover Gerard Van Herreweghen. In zijn uitvoerig verslag blijft van Malder bij zijn leest. Slechts af en toe valt uit de context iets te sprokkelen over de onlusten. Zo bijvoorbeeld klaagt Jasper Van Der Noot, de Norbertijn die in 1573 pastoor van **Pamel** is, dat hij in het hoogkoor geen mis kan lezen omdat de nodige herstellingen uitblijven. De abt van Ninove wacht liever betere tijden af om tot reparatie over te gaan. In **OLV-Lombeek** lijkt de toestand normaal. In **Strijtem** gaat hij niet langs; de kerk aldaar is immers een appendice van Borchtlombeek. Van Malder doet dus enkel zakelijke vaststellingen zonder in te gaan op de verschrikkingen van de afgelopen jaren. Het ergste moest echter nog komen. Het lijkt of Bruegel visionair was:

De Dulle Griet trekt te vuur en te zwaard door het land. (1562)

'De Dulle Griet' (1562) en 'de Triomf van de Dood' (1562-'69)

Op het statieportret van Filips II, zoon van Karel V, geschilderd door Titiaan, zie je geen 'Bourgondische' vorst, maar een heerszuchtig, onbuigzaam persoon die alle staatspapieren steevast tekent met "Yo, el Rey". "Nen hettefretter" moet Bruegel stiltes gedacht hebben wanneer hij een zilveren daalder met de zure smoel van Filips II tussen duim en wijsvinger hield. Maar dat kon je beter niet luidop zeggen. Filips, in tegenstelling tot Karel V, werd opgevoed aan het Spaanse hof, in de traditie van "los Reyes muy catolicos". Zijn Spaanse voorvaderen beschouwden zich immers als de ware verdedigers van het katholieke geloof. Generaties lang hadden ze zich toegelegd op het verdrijven van de Moresken op het Iberisch schiereiland. In 1492 wordt hun droom gerealiseerd met de val van het kalifaat Granada. Meteen koesteren ze een nieuwe ambitie: de pas ontdekte nieuwe wereld exploreren, exploiteren en, bovenal, kerstenen. Vanaf 1520 doen karvelen en galjoenen met Mexicaans zilver en goud de Spaanse havens aan. Het metaal wordt aangemunt. Op de koloniale stukken prijken de zuilen van Hercules, met eronder het devies van Karel V: 'Plus Oultre' (steeds verder). En dat neemt hij letterlijk. Hij doet een gooi naar de kroon van het Habsburgse keizerrijk. Met de steun van zijn geldschietters, de Fuggers, bankiers en vooraanstaande leden van de nieuwe 'geldadel', slaagt hij in zijn opzet, zéér tegen de zin van François Premier, koning van Vrankrijk, die meteen in de tegenaanval gaat door de Ottomaanse aartsvijand en balorige Duitse vorsten te steunen.

Inderdaad, Karel V had niet tijdig het gevaar in eigen land gezien. Paus Leo X, een Dominicaan, had een gigantische zwendel in aflaten opgezet. De Romeinse curie leefde decadent. Daarop afficheerde de Augustijn Luther in 1517 zijn 95 stellingen; de kiem van het protestantisme was gezaaid. Karel probeert het tij te keren door zijn vroegere leermeester, Adriaen Florizoone, oud-student uit Leuven, tot paus te laten benoemen.

Onder de naam Hadrianus V probeert deze orde op zaken te stellen, tegen de zin van de curie. In 1523 sterft hij, naar verluidt door vergiftiging.

Tot overmaat van ramp roept Hendrik VIII de *Church of England* uit. In 1555 doet de afgeleefde Karel V troonsafstand ten voordele van zijn zoon, Filips II. Wanneer de Calvinisten in 1566 de beeldenstorm ontketenen, slaan bij Filips de stoppen door en hij stuurt de meest gevreesde van al zijn generaals naar de Nederlanden om de orde te herstellen. Meteen bij zijn aankomst richt de Hertog van Alva de Raad van Beroerten op, in de volksmond de Bloedraad. Meer dan 1100 oproerkraaiers of opposanten wacht het schavot, met als hoogtepunt de executie van de Graven van Egmont en Hoorn op de Grote Markt te Brussel. En Bruegel... hij schildert *de Dulle Griet* (1562) en *de Triomf van de Dood* (omstreeks 1562-1569).

In 1569, het jaar dat Bruegel stierf, ging het van kwaad naar erger. West-Brabant, en bij uitbreiding het hele land, staan aan de vooravond van een periode van oorlog die zal duren tot de inname van Oostende (1604) door Spinoza. Pas in 1609, onder de aarts-hertogen Albrecht en Isabella, komt het tot een bestand.

Uit het laatste kwartaal van de 16de eeuw, stamt het begrip 'de Honger van Ninove'. De stad Ninove telde in 1572 zowat 2230 inwoners. Tussen 1576 en 1585 schiet daar nog één vierde van over. Naar aanleiding van de passage van een leger Hugenoten in 1580 getuigt een kroniekschrijver dat de Fransen "nog heftiger te keer gingen dan de Tartaren, Turken of Moscovieters". In 1580 neemt Filips van Egmont, zoon van Lamoraal, de stad weer in. Ninove-Aalst moet dienen als uitvalsbasis voor een offensief tegen Gent. Het is maar tijdelijk want de Fransen keren terug. In 1582 plunderen Engelse troepen op doortocht de streek van Ninove.

Liedekerke naar Sanderus, 1641 (*Flandria Illustrata*). De strategisch gelegen burcht speelde een voorname rol in het conflict tussen Spanjaard en Geus.

Vanuit het kasteel van Liedekerke organiseren de Geuzen aanvallen en strooptochten in de streek. De graanvoorraad van het Hof te Stene op Te Suivene gaat eraan. In 1582 stuurt Farnèse, de Hertog van Parma, de krijgshoofd Mondragon naar Liedekerke die de burcht beschiet en inneemt. Hij was een oude getrouwe van Alva. Ten tijde van het beleg van Ninove door Alexander Farnèse in 1582 was de streek zodanig leeggeplunderd dat zijn soldaten hun eigen paarden moesten slachten om niet van honger om te komen, zo getuigt een Italiaanse geschiedschrijver.

Na 14 dagen valt de stad opnieuw in Spaanse handen. In 1585 staat de Abdij van Ninove er ruïneus en verlaten bij; zij is bankroet en zal haar refugie in Brussel verkopen om aan liquiditeiten te geraken voor de wederopbouw. Haar grote pachthoven Ter Duyst, Ter Schoor en Ruysbroeck liggen er desolaat bij, de gronden liggen braak. Het aloude Hof te Pamel aan de Dender is van de kaart geveegd, voor altijd.

De verwoeste kerk van Pamel, begin 17de eeuw, naar tekening van Ph. De Dijn

Pas in 1590 wordt aan de Keer te Pamel op abdijgrond een nieuw hof opgestart, het latere 'Hof van Trichtes' of 'te Couckes'.

Borchtlombeek telde in 1571 om en bij de 90 haarden, Kattem 42. Samen goed voor naar schatting 375 inwoners. De lieden klagden er dat de prijs van een zak graan door de troebelen tussen 1569 en 1571 gestegen is van drie naar zes gulden. Mede het gevolg van de invoering in 1569, onder Alva, van een nieuw belastingstelsel, beter gekend als de *penningcohieren*.

(Enkel de genealogen onder ons zijn hem hiervoor dankbaar.)

Borchtlombeek telde vier vijvers, uitgestrekte bossen van de Graaf van Vlaanderen en van de Abdij Ninove. Verder vooral weiland, akkers en hoplochtingen. Het vormde een bestuurlijke eenheid met de baronie Liedekerke-Denderleeuw. De Lombeekse schepenen gingen ten hoofde bij de Liedekerkse vierschaar. In **Liedekerke** werd in 1595 Elisabeth Callebaut in de boeien geslagen op beschuldiging van hekserij. Tijdens haar ondervraging klapte zij haar echtgenoot, Gillis Maes, aan de galg. Ook ene Jan Van Droogenbroeck was hetzelfde lot beschoren. Alle drie werden ze die zomer aan de staak geklonken en voor de menigte verbrand.

Dat de inquisitie zo'n vaart ging, is vooral te 'danken' aan paus Paulus IV (Carafa) die in 1555 de tiara kreeg. Ooit stelde hij: "*Mocht mijn eigen vader zich met de kleinste ketterij inlaten, ik verzamel zelf het hout voor de brandstapel...*". Paus Pius V (1566-1572) was geen haar beter als het op heretie aankwam. Zijn motto was: "*Dood ze, verbrand ze, zet alles in vuur en vlam...*". Een ware vrijgeleide voor Alva. De mooiste dag uit zijn pauselijk bestaan was de vernietiging van de Ottomaanse vloot in de slag bij Lepanto in 1571. Hij excommuniceerde ook Queen Elizabeth I.

De contrareformatie.

Actie lokt reactie uit. Ten tijde van Bruegel was de heerlijkheid **Ledebergh-Pamel** in handen van Arnaut van Hoorn en Margaretha van Montmorency. In 1525 telde het dorp 125 nederzettingen.

Rausa jrg.7 nr.

Blz. 8

St.-Martinusdaalder met de gehelmde wapens van Hoorn en Montmorency

Hun zoon, Maximiliaan van Hoorn, schenkt de heerlijkheid in 1538 aan zijn dochter Anna Van Hoorn ter gelegenheid van haar huwelijk met Jacques de Croÿ. Later ging de heerlijkheid over op hun dochter Anne de Croÿ (+ 1618) en haar echtgenoot Nicolas Maximiliaan de Montmorency (+1617), een vooraanstaand politicus en, bovenal, vurig katholiek. In de geest van de contra-reformatie weet het echtpaar in 1608 van paus Paulus V een gunst te verwerven. Wie op de feestdag van hun patroonheiligen, St.-Nicolaas en St.-Anna, in de ancestrale kapel te Ledebergh komt bidden, verdient een volle aflaat, tenminste indien gebeden wordt onder '*de gewone voorwaarden*', te weten voor de eenheid onder de christene vorsten, de glorie van de katholieke kerk en de uitroeiing van de ketters. Het is dat u het maar weet voor u de pater-noster bovenhaalt...

Grafsteen van Anna de Croÿ afkomstig uit de oude Denderkerk, nu tegen de St.-Apolloniakerk te Ledeberg.

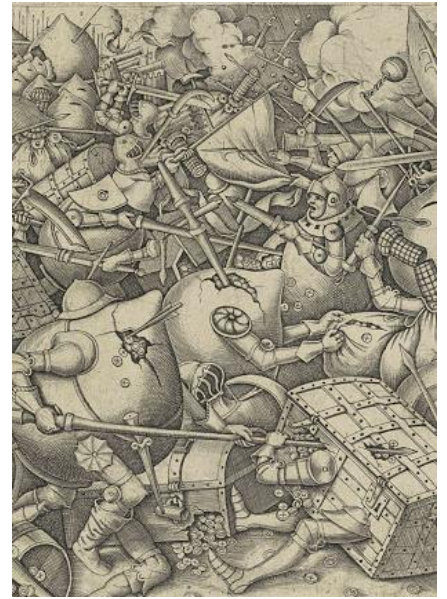
Tot slot

1569. De klokken van de Kapellekerk zingen hun bronzen klaaglied. Het weergalmt tot in de kleinste steegjes van de Marollen: Peer den Drol wordt ten grave gedragen. De armen schuiven aan voor de gebruikelijke broodbedeling aan de uitgang van de kerk.

450 jaar later wordt Bruegel met tal van manifestaties herdacht. Hij laat ons een onschatbaar erfgoed na. Had hij ooit durven dromen of vermoeden dat ook hij, zoals Karel V en Filips II, de groten van zijn tijd, zou afgebeeld worden op muntstukken? Inderdaad, anno 2019 slaat de Munt drie verschillende stukken ter ere van Bruegel; een bimetalen omloopstuk van 2 euro, een zilveren exemplaar van 10 euro (*de Strijd tussen de Spaarpotten en de Geldkisten - 1556*) en een commemoratieve gouden munt van 50 euro (geïnspireerd op *de Gierigheid - 1563*).

François De Neef

*In 't jaar des Heren toen men schreef 2019,
naar half oogst*

Bruegel tussen Lombeek en Dender

Wij hebben geen enkele aanwijzing om te veronderstellen dat Pieter Bruegel ooit de paden heeft betreden tussen de kronkelende Lombeek en de Dender die na het smelten van de sneeuw snel stromend door de Pamelse meersen stroomde. Maar en zijn evenmin argumenten om te beweren dat dit niet het geval zou zijn geweest. Jan De Mont heeft recente foto's van de Roosdaalse dorpen knap gemengd met fragmenten uit schilderijen van de grote meester. Wij plaatsen deze prenten tussen de artikels, samen met foto's die onze vrienden van de Fotografenvereniging Roosdaal maakten van stukjes landschap die er waarschijnlijk in de zestiende eeuw ook al zo hebben bijgelegen.

Prent hiernaast: 'De Misanthrop' van Pieter Bruegel uit 1568, Jan De Mont integreerde in de achtergrond het landschap van de Moeilje (O.L.V.-Lombeek), een foto van Fotografenvereniging Roosdaal.

Op blz. 10 maakte hij een collage van de doedelzakspeler uit 'Boerenbruiloft' (1567) en die uit 'Dans der bruid', samen met een dansend koppel uit datzelfde schilderij (1566), geplaatst rond een holle wilg in een Strijtem's veld. Foto van Fotografenvereniging Roosdaal.

Met passie en engelengeduld wijdde Willy De Smedt zich aan de studie van het dagelijkse leven van de gewone mensen in onze gewesten. In deze bijdrage schets hij ons de situatie in het Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek van de zestiende eeuw.

Het gezin van Geerardijncken De Clomper en zijne Vrouwe Nelleken De Smet

Geerardijncken van Gerardus, zoon van Guillelmus, zoon van Petrus de maceclier (beenhouwer), zoon van Albertus de klompenmaker, zoon van Bertus de kloemp, kortweg Geerardijncken De Clomper, is in het jaar des Heren 1535 getrouwd met Petronelleken, dochter van Guillelmus de smid, de zoon van Bernardus de smid, de zoon van Adrianus de smid, de zoon van Gillis de smid, kortweg Nelleken De Smet.

Nu, twintig jaren later, wonen zij in het land van Lombeek, in een open plek van het uitgestrekte Lombeekwoud, niet zo ver van de Brunhildeweg (nu steenweg Assen-Edingen), de rechte weg die van Ingen (nu Edingen) komt en als een pijl door het woud snijdt en naar Assche loopt. Amper een boogscheut verder, kruist deze de weg die Broekzele (Brussel) via allerlei omwegen met Ninove verbindt.

Samen hebben zij zestien kinderen gehad waarvan er nu nog vier, Nardus, Katrijntje, Elias en Betteken, in leven zijn en bij hen inwonen. Twaalf kinderen hebben zij moeten afgeven en hebben zij naar het kerkhof van Lennick gedragen, de lijkjes in een zwarte doek gewikkeld en zo ook begraven. Maar de pastoor van Lennick, een groot dorp in de richting van waar de zon opkomt en waarvan ze in de winter de kerktoren tussen de bomen zien priemen, heeft hen altijd gezegd dat dit de wil van God was en dat "de Heer alleen zijn échte lievelingen voortijdig bij zich roept".

Hun woning van twintig op dertig voet is opgetrokken uit dikke boomstammen waartussen matten van rijsthout werden gespannen, één voet dik opgevuld met een baksel van leem, koeienmest en gekapt stro.

In het midden van de woning staat nu een schoorsteen maar tot vorig jaar was er alleen maar een trekpat in het dak. Achter het huis, zo'n twintig vadems (1vadem = ± 1,8m) dieper het bos in, maar nog binnen de omheining, staat het schijthuisje. Onder een afdak en toch wel een beetje uit het zicht. Nu binnen de brede schoorsteen er staat, is het strooien dak eindelijk waterdicht en is het binnen aangenamer vertoeven. In de haard hangt een grote gietijzeren kookpot, zwart geblakerd. 's Winters, wanneer het haardvuur brandend wordt gehouden, ligt er altijd wel iets te pruttelen in de kookpot. In de verste uithoek van de kamer staat een schutting van houten planken waarachter de koe, het varken, de geit, het schaap, de zes kippen en de haan hun verblijf hebben. Naast de beesten is een opslagruimte voorzien voor de vruchten van het land. Allemaal dus samen in dezelfde kamer. Lekker warm in de winter. De twee honden en de drie katten gaan en staan waar ze willen. Dat er ratten nestelen in het dak, dat is onvermijdelijk. Iedereen heeft er trouwens last van maar iedereen heeft er ook leren mee leven.

Tekening René Follet

Vorig jaar is hun enige koe gecrepeerd bij het kalven omdat het kalf dat zij ophad, dwars lag. Noch de koe noch het kalf heeft het overleefd. Nelleken heeft wel alle vlees gepekeld. Ze eten er nu nog van. De rentmeester van het kasteel van Gaasbeek heeft hen tegen volgende Lichtemis een jong vaarsje beloofd. In afwachting hiervan en als tegenprestatie moeten Nardus en Elias volgend jaar van Lichtemis tot met Bamis (1 okt.) één dag per week op het land van de heer gaan werken.

Geerdijncken heeft kort na hun trouw een tafel ineen getimmerd en heeft samen met zijn buurman Hendrick mooie stronken gezaagd uit een wilde kastanjelaar. Ideaal om te gebruiken als zitjes. Geerdijncken is vooral fier op zijn vloer; aangestampte pap van leem en stro waarop verse koeienstront werd uitgesmeerd en uitgehard. En daarna gepolijst met de stelen van gedroogde distels. Nelleken zorgt er trouwens voor dat elke zondag nieuwe biezen op de vloer worden gelegd. Vóór hun huisje ligt de mesthoop. Naast de mesthoop is de waterput uitgegraven.

Er staan nog zeker twintig huizen in de onmiddellijke omgeving maar de grootste doeningen zijn opgetrokken rond een pleintje. In het midden ervan ligt een dries met een grote drenkplaats voor de dieren. Lieden uit Lennick en Lombeek noemen ons gehuchtje Yserghem (nu Eizeringen). Wij dus ook. Rond de huizen groeit een dichte doornenhaag, bijna een vadem hoog. Bij nacht en ontij wordt deze haag volledig afgesloten en biedt ze een perfecte bescherming tegen jagend ongedierte, dassen, vossen en in de winter wolven. En tegen ongenode gasten. Want het is na zonsondergang niet veilig buiten de omheining. Zekerheidshalve staan de zeis, de pikhaak en de dorsvlegels wel altijd binnen handbereik.

Met toestemming van de heer van Gaasbeek hebben de over-overgrootouders van de meeste in Yserghem wonende keuterboertjes in illo tempore tien dagwand bos mogen kappen om de grond vrij te maken voor het verbouwen van tarwe, spelt, boekweit, gerst, olievlas, vezelvlas, rapen, haver, erwten, bonen, wortelen, prei, ajuin, witte en rode bieten en ook nog pastinaak. Een win-win situatie.

Proper en drinkbaar water is er hier in het bos nog in overvloed. Daaraan geen gebrek. Dichterbij het kasteel is het wat anders. Daar zijn de beken, zelfs de waterputten, vervuild. Iedereen, ook het werkvolk, drinkt daar overdag het op het domein gebrouwen bier.

Fruitbomen, appelaars, perelaars en pruimelaars staan er in Yserghem ook genoeg. Zoveel zelfs dat ze in de herfst heel veel kunnen leveren aan de rentmeester. Van de opbrengst van het land moet trouwens 1/10de worden afgestaan aan de rentmeester. Twee weken na Bamis is het werken op het land zo goed als voorbij en wordt alles in gereedheid gebracht voor de winter. In de slachtmaand (november) wordt het eigen vetgemest varken, als het blijven leven is, geslacht en gepekeld. Voor de rentmeester is er steeds een dikke vette hesp. Daarmee wordt de huur van het land afbetaald.

Hendrick, de naaste buur, is slager. Vooral in de slachtmaand is hij dagen van huis weg. Drie huizen verder woont Adriaentje de kuiper. Ook hij gaat samen met zijn drie zonen soms voor lange tijd van huis om in de wijde omgeving, soms zelfs tot ver voorbij Ingen, kuipen en vaten te gaan verkopen of te maken. De oudste zoon van Adrianus, Nelis, is ook gekend voor de ranke en lichte hondenkarren die hij weet ineen te steken. Maar voor het malen van het koren moet het mansvolk met de volgeladen hondenkar naar de molenaar van Lombeek. Als maaldersloon mag deze 1/10de van elke zak bloem opzij zetten.

Gillis is de bakker. Hij heeft het heel druk, want brood is wat er het meeste wordt gegeten. Van elke tien broden die hij bakt, mag hij er eentje houden. En dan is er uiteraard Nardus de smid, de schoonvader van Geerdijncken. Een fijne stielman! Hij beslaat zelfs de paarden van het kasteel van de Heer van Gaasbeek. Zelfs vanuit Lennick en Lombeek komen er klanten bij hem in zijn smidse, onder een groot afdak achter het huis. Hij levert trouwens ook al het ijzerwerk voor Adriaentje de kuiper en voor diens zoon, Nelis de wagenmaker. Geerdijncken zelf heeft werk genoeg met het maken van holleblokken. Hij heeft zich ook gespecialiseerd in het snijden en kappen van klompen, houten borden, kommen en grote en kleine lepels.

Klompen gemaakt uit wilgen- of populierenhout zijn de beste. En in het laatste huis aan de dries woont Titten de zeepzieder.

Wanneer iemand ziek wordt, of een of ander euvel heeft opgelopen, wordt de barbier van Lennick gehaald. Of die van Ledebeghe; maar dat is al verder weg. De barbier fatsoeneert dan niet alleen baard en haar, omdat hij er toch is, maar weet ook heel goed wat doen bij lichamelijke mankementen. Hij heeft altijd zijn bokaal met bloedzuigers bij; iedereen weet dat kwaad bloed zorgt voor allerlei aandoeningen, daarom die bloedzuigers. Hij spalkt ook gebroken benen, verstuite polsen en vingers en trekt rotte tanden. Hij moet maar efkens roeren in de stront van een zieke of ruiken aan diens gelepis, of hij weet de oplossing. Kortom hij is bekwaam wat de verzorging van het menselijk lichaam betreft. Maar hij is duur! En hij heeft er hier ook al enkelen mismees-terd; wat maakt dat al gauw beroep wordt gedaan op Tist of Tekla, een oud koppel dat ver in het bos, moederziel alleen, een stekje heeft gevonden. Zij weten alles van kruiden, handoplegging en bezweringslitanieën. Maar de pastoor van Lennick is als voor de dood voor hen – dit is wederzijds – en dreigt met hel en verdoemenis wanneer op hen beroep wordt gedaan. Zij gebruiken in hun bezweringen immers Gods naam ijdel. Geen kat echter die zich hieraan stoort! Op het kasteel van Gaasbeeck en ook op dat van Paemele wonen chirurgijnen. Maar die houden zich alleen met het rijk volk bezig.

Buiten de barbier, de koster en de rentmeester schrijft iedereen zijn naam met een kruisje. Geletterdheid is voor het rijk volk en voor hun kinderen. Waarom ook moet men kunnen lezen en schrijven?

In de lente- en zomermaanden begint de werkdag bij het krieken van de dag. Eens de slaapmatten zijn opgerold en na een kattenwasje en veel geproest aan de waterput wordt er vlug gegeten. Rap een kom graanpap met veel hompen roggebrood, ingesmeerd met een dikke laag reuzel (smout) binnen slokken en doorspoelen met enkele bekiers water en kort daarna vertrekt Nelleken samen met de kinderen om zich als dagloners bij één van de herenboerderijen in de omgeving te gaan verhuren.

Jan Lampoo, Brussel 16de eeuw

Veelal lukt dat, maar soms is er volk te veel. 's Middags, wanneer de zon op haar hoogste punt staat, wordt er gestopt en wordt het meegebracht brood met veel reuzel en meestal appelen, peren of rapen gegeten. En uiteraard wordt er gans dag door veel water, maar nog liever veel bier gedronken. En wanneer de klok kort voor het zesde uur na de noen het angelus klept, mag er gestopt worden met werken, wordt er eerst nog gezamenlijk een tientje gebeden en daarna gaat het opnieuw door de veldwegeltjes richting Yserghem.

Thuis haast Nelleken zich dan om samen met Katrijntje en Betteken het eten, een lekkere en voedzame stoemp van eieren, bonen, pastinaak en andere seizoengroenten, waarin veel brood wordt geweekt, klaar te maken. Ook nu wordt nog meer brood aangesneden en komt ook de grote kom reuzel weer op tafel. Doorspoelen gebeurt natuurlijk met water. Alleen op zondagen en op feestdagen wordt bier gedronken. Vlees wordt trouwens alleen bij speciale gelegenheden gegeten.

En al een uur na zonsondergang wordt alles klaargemaakt voor de nacht; de beesten worden binnen gebracht, de omheining wordt gesloten, de slaapmatten worden weer uitgerold en kort daarna is het overal stil en beginnen de nachtdieren zich te roeren en hebben die het rijk voor zich alleen.

In de wintermaanden neemt de natuur rust en liggen de landerijen onder een zeer dikke laag sneeuw te slapen. En het vriest meestal dat het kraakt. 's Nachts wagen de wolven zich tot aan de omheining. Ook het ritme van mens en dier vertraagt.

fotomontage Jan De Mont: Pieter Breugel, *Jagers in de sneeuw* (1565) Foto WE 'sneeuw in Strijtem'

Met toestemming van de rentmeester van Gaasbeeck wordt het bos uitgedund en wordt achter het huis onder een afdak de voorraad hout voor volgende zomer en winter opgeslagen. En er wordt uiteraard gestroopt naar hartenlust. Maar o wee wanneer de rakkers van de schout dit in de smiezen krijgen. Lijfstraffen en brandmerken komen nog veel voor.

Het vrouwvolk spint wol en doet naaiwerk. Uiteraard maakt Nelleken de kleren voor het gezin zelf. Dit heeft ze trouwens geleerd van haar moeder. Stoffen hiervoor werden gekocht op de jaarlijkse Paasmarkt van Gaasbeeck. Daar kan worden betaald met de zuurverdiende stuivers. Ruilhandel is uiteraard ook mogelijk.

Ondergoed wordt niet gedragen. Zowel het mans- als het vrouwvolk draagt dagelijks een onderkleed. De vrouwen dragen daarover een tweede kleed. En een werkschort, meestal in dikke donkerblauwe stof. De mannen dragen over het onderkleed nog een korter kleed en een broek met heel smalle pijpen. De gulp vooraan is heel ruim en kan worden gebruikt als opbergzak. Achteraan kan een lap die aan de broeksband of de broekskoord is bevestigd naar beneden worden geklapt.

Rausa jrg.7 nr. 6 Blz. 14

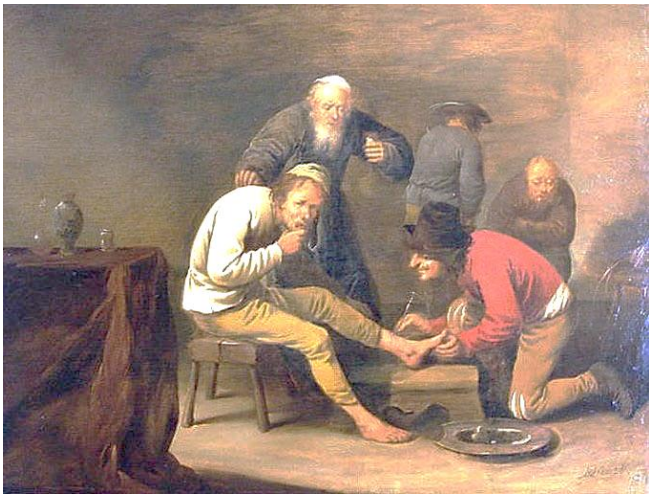
En in de winter is het ook tijd voor elk gezinslid om zich eens goed te wassen en zich te ontluizen. Ook de zomerkleren worden boven een vuurtje van rijsthout, waarop telkens water wordt gegoten zodat er veel rookontwikkeling is, ontluisd en ontvlood.

Schilderij van Jan Siberechts

Geerdijncken heeft lang geleden een grote houten kuip gehouwen uit een omgevallen populier. In de week vóór de winterzonnenevend wordt die gevuld met sneeuw en voor de haard gezet. En wanneer het smeltwater warm genoeg is, mengt moeder een klodder zeepvet in het water tot het goed schuimt en dan neemt elk op zijn beurt zijn jaarlijks bad. Want té veel het lichaam wassen, is niet goed! Want dan wast ge de beschermlaag van uw lijf weg!

De chirurgijnen op het kasteel zijn daar streng op! Wat dan weer wordt weggelachen door Tekla en Tist. Wie moet ge op den duur nog geloven?

Pieter Janszoon Quast 'de chirurgijn'

Iedereen loopt dan naakt rond. Ze hebben geen schaamte voor elkaar. En waarom ook? Straks liggen ze toch met z'n allen dicht bijeen onder de dierenhuiden. Heel warm en gezellig trouwens. En dat er al eens speels onder de dekens wordt gegrabbeld, of soms zelfs iets meer, ze zijn toch wel familie zeker?

Nelleken haalt het zeepvet bij Titten de zeepzieder. Voor een houten aker zeepvet vraagt hij in ruil twee paar holleblokken. Titten heeft als jonge gast het zeepzieden geleerd bij een zeepzieder-meester in Snickt (nu Zinnik of Soignies), een stad heel ver weg in het zuiden, ergens in het land van de Heren Van de Gouw van de Hene. Titten had het daar tot gezel geschopt en is daar nog steeds zeer fier over. Hoe hij juist het zeepvet maakt, wil hij niet kwijt. Hij zegt trouwens dat hij daar in Snickt als gezel een eed van geheimhouding heeft moeten voor afleggen. Maar iedereen weet intussen dat hij een brouwsel maakt waarin hij versnipperde houtskool, veel dierlijk vet, het sap van de stengels en de versnipperde wortels van het zeepkruid, hars van een naaldboom en versnipperde mierikswortel vermengt en laat zieden (opkoken) tot er een brij overblijft die hij laat opstijven. Eens opgesteven, wordt alles weer voorzichtig gezied. Maar dan voegt hij er gezuiverde lijnzaadolie aan toe.

Dat alles gaat door een zeefdoek en wanneer de dikke pap opnieuw is opgesteven, is het zeepvet klaar.

Het vrouwvolk draagt meestal een rode, linnen kap. Op zondagen en bij alle feestelijke gelegenheden is de kap blauw of wit. De kap van de mannen is meestal blauw. De onderkleding bij het rijk volk is meer stijlvol. Hun bovenkleding is prachtig.

Voor de lange, strenge winters heeft iedereen een lange jas van dierenhuiden of van konijnenbont. De winterjas wordt gedragen met de harige zijde aan de binnenkant. Het rijkere volk draagt jassen van katten- of vossenbont. En 's winters zijn er natuurlijk wollen kousen voor iedereen en handschoenen zonder vingers.

Vorige winter werden alle mannen opgevoerd door de rentmeester van Gaasbeeck om hout en bier bij de notabelen van Broekzele te gaan afleveren. Daar hebben de mannen nogal ogen open getrokken. Maanden nadien waren ze er nog niet over uitverteld! De gewone man, die daar 'poorter' wordt genoemd, is veelal lid van een gilde. Zij hebben bijna niets meer te vrezen van de meier of van zijn trawanten. Maar wat hen vooral is opgevallen, is dat Brussel omringd en beschermd wordt door machtige en sterke stadswallen. Maar ook dat het er heel ongezond is. De rook van de vuren walmt de hele dag door tot beneden in de straten. Blijkbaar zijn er alleen de hoofdstraten geplaveid. Nachtemmers worden er 's morgens op straat gekipt tenzij de urine kan worden verkocht aan de leerlooiers die een dagelijkse omhaling verzekeren. Varkens lopen vrij rond en doen zich tegoed aan het huisvuil en, jawel, aan de inhoud van de nachtspiegels.

Loslopende, half wilde honden zijn er een echte plaag. In zoverre zelfs dat er bij de erediensten in de kerken hondenslaggers worden aangesteld. Deze moeten de honden letterlijk 'buiten slagen'. (Deze hondenslaggers zijn de voorlopers van de latere suisses.)

Een volgende keer verneem je meer over deze voorouders.

Willy De Smedt

De redding van het retabel

Pieter Bruegel heeft ongetwijfeld met afgrijzen de vernielingen gezien die door een fanatieke aanhang van de protestantse hervormers werden aangebracht. Hij heeft de eerste golf van de beeldenstorm in 1566 immers zelf beleefd. We zullen nooit weten hoeveel kunstwerken van onschatbare in die bizarre periode zijn verloren gegaan. Dat wij een aantal meesterwerken uit die periode toch nog kunnen bewonderen, mag gerust als een mirakel worden beschouwd. Dat gaat zeker op voor het grootste kunstwerk dat Roosdaal rijk is: het Mariaretabel in de kerk van Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek. Wij gingen ons licht opsteken bij Yves Van Schepdael. Hij is al veel jaren de behoeder van alles wat te maken heeft met de Lombeekse kerk en zijn kunstschat. In de volgende bijdrage doet hij ons het verhaal van de merkwaardige redding van het magistrale kunstwerk.

Foto: KIK

Wie opzoekwerk wil doen over de tweede helft van de zestiende eeuw, moet het jammer genoeg doen met weinig geschreven bronnen. Om te beginnen werd er gewoon minder opgetekend. Daar komt nog bij dat tijdens de turbulente periode van de godsdienstoorlogen er ontzettend veel archieven werden verwoest. Onze contreien werden zeker niet gespaard! Wel integendeel. Sinds het Mariaretabel in Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek aankwam (rond 1530), is onze streek herhaaldelijk oorlogsgebied geweest. Iedereen kent natuurlijk de beeldenstorm van 1566, maar een kleine eeuw later woedde hier de oorlog van de Liga van Augsburg. Eind 17de eeuw was Lombeek zelfs bijna totaal van de kaart geveegd: Kasteel en windmolen werden platgebrand, in het dorp stonden nog slechts 3 huisjes recht en door de zeer hoge oorlogsbelastingdruk was de helft van de Lombeekse bevolking naar de bedelstaf verwezen. Strijtem onderging hetzelfde lot. Onnodig te vertellen dat er dan van de schaarse geschriften die er mogelijk waren, niets meer overblijft...

Je kan het al een klein wonder noemen dat onze kerk al die zware tijden heeft overleefd!

Gelukkig is er hier in Lombeek eeuwenlang een oud middeleeuws perkamenten register geweest waarin naast de bouwgeschiedenis van de huidige kerk, de beschrijving van het nog oudere Maria-bedevoortsoord is beschreven. Ook over de jaloezie van de grote stad Halle komen we meer te weten. Daar kon men het moeilijk verdragen dat dat het beeld van het 'klein' Onze-Lieve-Vrouw van Lombeek meer bedevaarders aantrok. Ook mirakelen werden genoteerd die er in de loop der eeuwen zijn gebeurd. Enkele zijn gedateerd en kunnen we hierdoor situeren van begin 15de tot begin 16de eeuw. Deze mirakels werden zelfs onder ede bij een notaris opgetekend! Het perkamenten register werd ooit zo goed verstopt (opnieuw ten tijde van oorlog...) dat men er in de 17de eeuw jarenlang vruchteloos heeft naar gezocht.

Voor Roosdaal is de gotische kerk van Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek een van de zeldzame monumenten die ons resten uit de Middeleeuwen. Mocht Bruegel ook langs Lombeekse wegen hebben gereisd, dan zou hij dit unieke monument hebben kunnen aanschouwen...

Uiteindelijk vonden schaliedekkers het eerder toevallig terug op 27 november 1681, ingemetseld tussen het gewelf en het dak van de kerk. Voortgaand op artikels die wijlen Karel Van Cauwelaert ooit in 'Eigen Schoon en de Brabander' schreef, kan ik me niet van de indruk ontdoen, dat het register begin jaren '60 van vorige eeuw nog steeds in de kerk moet geweest zijn. Momenteel weet niemand waar het zich bevindt en is het opnieuw spoorloos. Ik vermoed dat het ooit ter inzage werd uitgeleend aan iemand die het nooit heeft terugbezorgd. Schrijnend, maar waarschijnlijk voorgoed verdwenen en verloren!

Gelukkig werd na het terugvinden van het register in 1681, een kleine brochure uitgegeven, gebaseerd op dat oude register, met overname van bepaalde dingen eruit, onder meer ook het voorgaande verhaal over de ontdekking door de schaliedekkers. Het doel van die brochure was ongetwijfeld de Maria-devotie in Lombeek opnieuw aan te wakkeren. Van de allereerste uitgave van die brochure bestaat er bij mijn weten nergens nog een exemplaar. Van een tweede druk uit 1701, gebaseerd op de eerste druk en gemaakt op initiatief van pastoor Gisbert de Spanie, gedrukt op de graanmarkt te Brussel bij 'De Griek', heb ik wel een exemplaar

in mijn persoonlijk archief.

Een ander exemplaar ervan bevindt zich in de bibliotheek van de abdij van Affligem. Om nu te komen tot de vraag hoe het retabel de beeldenstorm heeft overleefd, vinden we de oplossing in een 'klein Bijvoegsel' van twee bladzijden dat bij de brochure werd gevoegd. Daarin wordt ons verteld hoe het Lombeekse retabel in 1580 in een schuur van een boerderij te Lennik werd verstopt. Als we weten dat de Lombeekse kerk op goed tweehonderd meter van de Lennikse grens ligt, lag de keuze voor de hand om het kostbare kunstwerk in een Lenniks pachthof onder te brengen. De boerderij werd volledig platgebrand, maar als bij wonder bleef de schuur overeind. In de hoogste nood, komt Onze-Lieve-Vrouw van Lombeek tussen! Pittig detail is ook dat de bovenste houten lijst van het retabel kleine brandsporen vertoont!

Yves Van Schepdael

'Opdracht van Maria in de tempel', detail uit het Mariaretabel van Lombeek. Met dank aan Hannah De Moor voor de foto. Overigens verscheen van haar een zeer boeiende verhandeling bij de KUL (2015) 'Één kunstwerk, drie stijlen'.

BY-VOEGHSEL.

*Den Altaer van Onse L. Vrouwe wort
wonderlyck van de vlammen bevryd.*

ALs over de hondertjaren : 1580.
derafernye der ketteren alles ver-
vvoeste, en besonderlyck de Vrybúters;
al de Kercken en HH. Beelden, en
Godts Autaren, te vier en te vlamme
gaven, soo vvas den Altaer van Onse L.
Vrouwe tot Lombeek (vvelcken seer ko-
stelvck en konstighyck is verciert met
Beelt-snyderye, verthoonende heel haer
even) gevluht, en verborgen ge-
weest in eene Schure, tot Lenninck.
Heel pacht-hof brande af tot in den
grondt, uyt-ghenomen de Schure,
vvaer desen voorsyden Altaer in vvas
ver-

(48)

verborgen, niet tegenstaende sy van
alle kanten, van de vlammen hadde om-
ringelt ghevveest. Welck vvettyghlyck
blyckt door overleveringhe van Ou-
ders tot Ouders, en door Notariale
Acten.

Bijvoegsel

Hiernaast het bewuste 'By-voegsel' van de brochure uit 1701 over de redding van het retabel. Hieronder een vrije 'vertaling':

Het altaar van Onze Lieve Vrouw wordt wonderlijk van de vlammen bevrijd.

Toen honderd jaar geleden (1580) de razernij der ketteren alles verwoestte, en bijzonderlijk de Vrijbuiters, al de kerken en Hoog Heilige beelden en Gods altaaren, te vuur en te vlam gaven, zo was het altaar van Onze Lieve Vrouw van Lombeek (hetwelk zeer kostelijk en kunstig is versierd met beeld- en snijwerk, vertonend heel haar leven) gevluht en verborgen geweest in een schuur in Lennik. Heel het pachthof brandde af tot op de grond, uitgezonderd de schuur waar het genoemde altaar was verborgen, niettegenstaande het van alle kanten door de vlammen omsingeld was. Wat wettelijk blijkt uit overlevering van ouders tot ouders en door notariële akten.

Fotomontage van Jan De Mont met fragmenten uit 'De oogsters' uit 1565 en een foto van Fotografenvereniging Roosdaal met zicht op de Hertboommolen

Van Brussel naar Lombeek en Ledeberg

Pieter hees zich zuchtend en puffend op de paardenrug. Al was hij nog maar half in de veertig, zijn lijf wou de laatste maanden niet meer mee. Toen ze deze morgen zijn woonst in de buurt van het Bogaardenklooster verlieten, voelde hij zich helemaal niet in zijn schik. Meer dan een kroes melk kreeg hij niet door zijn keel. Zijn oude vriend, chirurgijn Andries van Wezele, had hem jaren geleden al verwittigd dat hij niet voorzichtig genoeg omging bij het maken van zijn verven. "Ge moet weten dat ge u zelf stilaan aan het vergiftigen zijt!" had hij hem gezegd, toen Pieter zijn geliefde vermiljoenpigmenten aanmaakte. Die zouden volgens Andries kwik en arsenicum bevatten, zijn mooie cadmiumblauw en het sterke loodwit zouden zijn lever kapot maken en het inademen van terpentijn zou zijn longen aantasten. Pieter had er toen weinig acht op geslagen, maar ondervond nu dat zijn vriend profetische woorden had gesproken. Het duurde meestal tot de noen voor hij in staat was weer aan het werk te gaan. Maar hij had zijn knecht Joos beloofd om einde-

lijk toch eens diens geboortedorp, Lombeek te gaan bezoeken. Zijn goede vriend Abraham, die toevallig bij hem logeerde, wou die uithoek van Brabant ook wel eens bekijken en dus trokken ze die maandagmorgen in juli van het jaar 1566 langs de Anderlechtse poort richting boerenbuiten.

Naarmate de tocht vorderde, deed de gezonde buitenlucht hem herleven en toen ze na enkele uren afstapten in het dorpje Pede, hielpen enkele kruiken lambiek er hem helemaal bovenop.

Toen hij drie jaar geleden vanuit Antwerpen verhuisde naar Brussel, kon hij aanvankelijk het zurige bier niet binnen krijgen. Maar gaandeweg leerde hij het waarderen en nu vond hij het een uiterst geschikt medicijn tegen dorst, buikpijn en muizenissen in het hoofd.

Terwijl Abraham en Joos nog enkele kroezen achterover sloegen, had Pieter zijn schetsboek genomen en het mooie Sint-Anna-kerkje met enkele rake lijnen geportretteerd. "Hier moet ik later nog eens iets mee doen" dacht hij.

Ondanks de hitte, verliep de tocht over de glooiingen van Sint- Maartens en Tuitenberg zonder problemen. Op de hellingen waren landlieden druk bezig het gouden koren te maaien. Vrouwen met strooien hoeden bonden de halmen op tot stuiken die als hutjes op het stoppelveld werden geschikt. Een gevoel van mededogen en schaamte maakte zich meester van Pieter toen hij de sjofele mensen zo zag slaven op het zinderende veld.

"We zijn bijna aan den Hunzel!" had Joos bijna juichend uitgeroepen. Een steenworp verder keken ze vanop de heuvel uit op het dorpje Lombeek. Abraham en Pieter keken mekaar aan. Op een verhoging in het dal stond een prachtige kerk, haar witte zandstenen muren glanzend in de zon.

"Dit is een kleine kathedraal! Wie verwacht dit nu in zo'n boerengat?" stamelde Abraham.

"Ik gon de pouter al verwittigen!" riep Joos en galoppeerde het zandpad af. Het mul stoof in wolken omhoog.

Pieter en Abraham daalden rustig de hoogte af en genoten van het pastorale landschap. Tussen de plooiën van de rijke leemgrond stonden enkele hutten, half verborgen tussen de meidoornhagen. Blootvoetse kinderen kwamen nieuwsgierig kijken naar de rijkelijk uitgedoste ruiters. In de buurt van de kerk stonden een paar stenen huizen en een herberg. De bedevaarders waarover Joos het altijd had, moeten dus toch wel voor enige welstand hebben gezorgd in dit onooglijke oord.

De knecht stond hen te wenken vanaf het portaal. Naast hem stond een tengere pater die zich voorstelde als 'père Guillaume', door het kapittel van Nijvel aangesteld als herder in de parochie van Onze Lieve Vrouwe tot Lombeek'. Joos nam de teugels over. Pieter en Abraham lieten zich binnenleiden in de gotische gewelven. Hier was het heerlijk koel, maar buiten zinderde de jultzon boven de heuvels, zij priemde door de spitsboogramen en kladderde met haar stralen mysterieuze schaduwen op een imposant retabel.

Pieter durfde bijna niet ademen. De krop in zijn keel belette hem een woord te spreken. Ook Abraham leek van de hand Gods geslagen. Toen, na een hele tijd pater Guillaume wat nerveus begon te kuchen, ontwaakten de twee vrienden uit hun betovering.

Foto: Hannah De Moor

"Zoiets schoons heb ik nog nooit gezien" prevelde Pieter, "nooit zal ik zelf in staat zijn om deze perfectie te benaderen!"

"Allee Pieter, niet overdrijven. Er loopt op dit ogenblik geen mens op benen rond die kan schilderen gelijk gij. Alle leden van de Sint-Lukasgilde stikken van jaloezie op meester Bruegel..."

"Dan hebben ze dit nog niet gezien" replieeerde Pieter. "Ik knoei maar wat met houtskool, verf en etsnaald, maar deze man betovert het eikenhout, hij schildert met beitels! Dit is bovenmenselijke kunst."

Bruegel streelde met zijn vingers over het glimmende hout, zette enkele passen achteruit, kwam weer dichterbij tot hij met zijn neus de sierlijke ornamenten bijna aanraakte.

"Wie had gedacht dat we in dit onooglijke dorp zo'n schat zouden aantreffen?" vroeg Abraham zich luidop af. De wijze man had de halve wereld al gezien, kende Rome als zijn broekzak en vorig jaar nog tekende hij de kaart van Egypte. Maar ook hij vond dit kunstwerk iets van het mooiste dat hij op zijn tochten onder ogen kreeg.

"Het is voor ons een grote eer, dat gij, meester Abraham Ortelius, de grote cartograaf, met zoveel lof spreekt over ons kerkinterieur." De pater bloosde van trots toen hij het zei. "Het is daarom toch zo spijtig dat er steeds minder bedevaarders de weg naar Lombeek vinden, of beter gezegd, durven vinden. Door die duivelse onruststokers durven de gelovigen haast geen kerk meer betreden." zuchtte hij tot slot.

Pieter wou eerst nog een kritisch antwoord geven, maar hield zich in toen hij eraan dacht hoe bereidwillig de geestelijke was geweest om hen dit meesterwerk van Brusselse houtsnijkunst te laten bewonderen.

Toen de twee vrienden de kerk verlieten, knipperden ze met hun ogen, zo fel scheen de zon. Joos Tielmanszoon stond hen op te wachten. Hij had de paarden laten drinken aan de borre wat verderop. Hij kende nog elk pad van zijn geboortedorp en wist nog wie in welke schamele hut woonde. En ofschoon hij het na zijn verhuis naar Brussel niet verder geschopt had dan huisknecht bij de schilder Pieter Bruegel, toch beschouwden zijn vroegere dorpsgenoten hem als een echte heer.

"Joos, gij hebt niets overdreven, de lange tocht naar Lombeek was meer dan de moeite waard." Pieter klopte Joos bemoedigend op de schouder.

"Ik emmet a toch altèèd gezèèd mieëster! Loeemmek da's 't skoensjte duirp van gieël Broubant!"

"Ik zal hem maar in zijn gedacht laten", dacht Abraham, terwijl hij aan de paradijselijke dorpjes dacht die hij op zijn tochten door Duitsland, Italië en Zwitserland had gezien. Hij hielp Pieter met enige moeite op zijn paard. Die zat in gedachten al bij de laatste halte van hun tocht. Die lag even verderop. Na enkele minuten stappen zagen ze hun doel al liggen: op een beboste heuvel zagen ze naast een burchtruïne een torentje schuchter afsteken tegen de blauwe hemelkoepel.

"Dat moet Ledeberghe zijn" mompelde Pieter. *"Als ik mijn oude makker Maarten De Vos mag geloven, moet ons daar ook nog een verrassing te wachten staan."*

Zij haastten zich het steile pad op dat leidde naar een soort dorpsplein. Ze spanden hun dieren uit aan de statige herberg 'De Crone'. Zowaar een stenen huis met een grote gelagzaal. De waard toonde hen een smal baantje dat leidde naar de oude burchtkapel. Hij gaf hen wel nog deze raad mee:

"Ik zo toch mor oppass'n ieë'rn, want dou gebeer'n do loesje dinges. 't Es al zeker vouèf jour damme ginnen kapelaan nemieë emmen. En in 't geen datter overblijft van 't kastieël, dou kommen de spoëken en de eks'n ele parette speel'n".

Abraham en Pieter liepen het pad op. Een verkommerde burchtkapel leunde aan tegen de restanten van wat ooit een machtige motte moet zijn geweest. Toen ze aan het

hoogste punt kwamen, opende zich het struikgewas en voor hun ogen ontrolde zich een adembenemend vergezicht. Beneden in het dal trok een rivier een kronkelende witte streep door groene meersen.

"Daar ligt Vlaanderen," zei Abraham, *"het dorpje daar beneden is Pamele en die rivier is de Dender"*. Hij wees naar de torenspitsen van Ninove en Aalst en naar de heuvels van Brakel die de horizonlijn vormden.

Pieter nam een perkament uit zijn houder, rolde het open en mompelde:

"Maarten had gelijk! Dit is een hemels tafereel". Hij dacht terug aan de tijd toen hij met zijn gezelschap, Maarten De Vos een paar jaar op tocht was in Italië. Maarten had hem toen deze gravure gegeven, een kopie van een prachtig schilderij dat in de kathedraal van Gent hangt, 'het Lam Gods'. Naar het schijnt zou Nicolaas Vijd, die heer van Pamele was, de broers Van Eyck naar deze heuvel hebben laten komen om dit landschap te vereeuwigen in hun schilderij. Het duurde even voor Pieter was bekomen van het overweldigende zicht. Toen nam hij zijn schetsboek en maakte in minder dan geen tijd vijf prachtige tekeningen die hij daarna zorgvuldig opborg bij de oude gravure.

"Als ik lang genoeg leef, maak ik van deze plek een groot schilderij" had hij nog gezegd. De hele terugweg kwamen de beelden van het retabel en het Pamelse landschap weer in zijn gedachten. Hij kon toen nog niet weten dat een goede maand later de hel zou losbarsten en dat de eerste golf van beeldenstormers over onze gewesten zou razen.

WE

Je mag dit verhaal geloven, maar neem het toch maar met veel korrels zout...

Oude postkaart, bewerkt door Jan De Mont. Tot het einde van de negentiende eeuw zag je vanuit de diepte van Kwaadvaart zo de Hoogstraat liggen.

Nog twee fotomontages van Jan De Mont. Boven: de pabel der blinden (1568) op een foto van het Berchembos. Onder: de volkstelling te Betlehem (1566) op een Strijtems winterlandschap van Walther De Munter

Nog meer erfgoed te beleven in Roosdaal

**September
Bruegelmaand**

8/09 Open Monumentendag

Tentoonstelling
DNA van Bruegel

Rausa
Erfgoedkelder
GC Het Koetshuis

13/09

'Stemmen uit het doek'

Balvokal brengt schilderijen van Bruegel tot leven met digitale animaties en a capella zang!

20 uur Schouwburg GC Het Koetshuis, Strijtemplein 15

roos
daal

er groeit iets

Info & Ticket
cultuur@roosdaal.be

Uit in Roosdaal

25/09

14 tot 16 uur

GRATIS

Bruegel verlekend

**Kinderworkshop drukkunst
(8 - 12j) met Mieke Evenepoel**

BIB Roosdaal - Inschrijven via www.regiobib.be

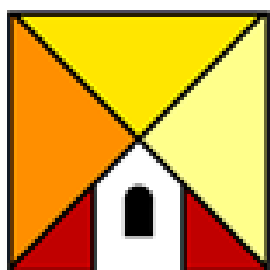
4/10

**Afsluiter september Bruegelmaand
'De Ezels van Bruegel'**

Schouwburg GC Het Koetshuis

www.eselsvanbruegel.com

En verder...

KATTEM

**Vlaamse Kermis
21 september**

Reveil

1 november

17 uur

Oud kerkhof Pamel

**14 november 20u
Boekvoorstelling**

**De Dikke
van
Pamel**

**GC het
Koets-
huis**

Gratis
toegang,
reservatie
verplicht!